

NOGIRONLIGI BOR BOLALARGA NISBATAN ZO'RAVONLIKNI OLDINI OLISHNING PSIXOLOGIK MASALALARI

Aliqulova Nargiza Mustafayevna

Jizzax viloyati Zarbdor tumani MMTB ga qarashli 3 - maktab amaliyotchi psixologi

Ergasheva Maxfuza Murtazoqul qizi

Jizzax viloyati Zarbdor tumani MMTB ga qarashli 32- maktab amaliyotchi psixologi

ANNOTATSIYA

Nogironligi bo'lgan bolalarga nisbatan zo'rvonlik global hodisa bo'lib, uning sabablari chuqur ildiz otgan, xilma-xil murakkab va o'zaro bog'langan. Maqolada nogironligi bor bolalarga nisbatan zo'rvonlik, uning bolaga salbiy ta'siri, nogironligi bor bolalarga nisbatan to'siqlar va ular bilan ijtimoiy ish olib borish samaradorligi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Nogironlik, nogironligi bo'lgan bolalarga nisbatan zo'rvonlik, jismoniy to'siqlar, aloqa va axborot to'siqlari, munosabatdagi to'siqlar, stigma, ijtimoiy xizmat.

KIRISH

Bugungi kunda Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining ma'lumotlariga ko'ra yer yuzida 1 milliarddan ortiq aholida (15%) tug'ilish paytida mavjud bo'ladimi yoki keyinchalik hayotda paydo bo'ladimi, nogironlikning qandaydir shakliga ega. Ularning 240 millionga yaqini bolalardir. Bu butun dunyo bo'ylab bolalar va o'smirlar aholisining taxminan 11 foizini tashkil qiladi. Nogironligi bo'lgan bolalarning katta qismi - 94 foizdan ortig'i o'rtacha daromad darajasi past bo'lgan mamlakatlarda yashaydi.

So'ngi yillarda dunyo miqyosida nogironligi bor shaxslarni huquq va manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan kuchli e'tiborga qaramay nogironligi bor shaxslar hanuzgacha, ehtiyojmand aholi hisoblanib, ular ta'lim olish, ishga joylashish, o'z bo'sh vaqtini o'tkazish, shuningdek oila qurish jarayonlarida turli xil qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Nogironligi bor shaxslar duch kelayotgan to'siqlar nafaqat muayyan davlatda to'siqsiz muhitni shakllanmaganligi bilan bog'liq, aksariyat holatlarda ularga nisbatan jamiyatdagi stigmalar bilan izohlanadi. Jamiyatimizda jismoniy yoki aqliy nuqsonlari borligi sababli ijtimoiy yordam va himoyaga muhtoj shaxs nogironligi bo'lgan shaxs hisoblanadi. Nogironlik (invalidlik) — kasallik, shikastlanish, mayib-majruhlik, baxtsiz hodisalar tufayli butunlay yoki ma'lum muddat

mehnat qobiliyatini yo‘qotish. O‘zbekistonda nogironlik Tibbiy mehnat ekspertiza komissiyasi (TMEK) tomonidan belgilanadi.

Nogironligi bo‘lgan bolalar har bir jamiyatdagi eng e‘tibordan chetda qolgan odamlar qatoriga kiradi. Bir qator to‘siqlar ularning kundalik hayotda ishlash, ijtimoiy xizmatlardan foydalanish (masalan, ta‘lim va sog‘liqni saqlash) va o‘z jamoalari bilan shug‘ullanish qobiliyatini cheklaydi. Bularga quyidagilar kiradi:

- Jismoniy to‘siqlar - masalan, nogironlar aravachasiga kira olmaydigan binolar, transport, hojatxonalar va o‘yin maydonchalari;
- Aloqa va axborot to‘siqlari - brayl alifbosida mavjud bo‘lmagan darsliklar yoki imo-ishora tilidan tarjima qilinmasdan e‘lon qilingan sog‘liqni saqlash e‘lonlari kabi;
- Munosabatdagi to‘siqlar - stereotip, past nazar bilan qarash, achinish, kamsitish, ta‘qib qilish va haqorat qilish kabilar kiradi.

Nogironligi bo‘lgan bolalarga nisbatan zo‘ravonlik global hodisa bo‘lib, uning sabablari chuqur ildiz otgan, xilma-xil murakkab va o‘zaro bog‘langan. Davolashning asosi bo‘lgan asosiy omil alohida ehtiyojli bolalar - bu odamlarning nogironlikka munosabati va tushunchasi, bu ko‘pincha madaniy an‘analar va e‘tiqodlarga asoslangan. Ba‘zi madaniyatlarda nogironlik la‘nat, oldingi hayotda qilgan gunohlari uchun jazo, shuning uchun nogiron tug‘ilgan bola kabi shaxsning va ba‘zan onaning o‘tmishdagi muvaffaqiyatsizligi, noadekvatligi yoki yovuzligining timsoli sifatida qaraladi. Nogiron bolalarning hayoti stigma, kamsitish, madaniy noto‘g‘ri qarashlar, noto‘g‘ri tushunchalar bilan o‘ralgan bo‘lishi mumkin.

Darhaqiqat, nogironligi bor bolalar va o‘smirlar boshqa bolalarga qaraganda jismoniy va jinsiy zo‘ravonlik va e‘tiborsizlikka 3-4 marta ko‘proq duch kelishadi; va ularda jinsiy zo‘ravonlikni boshdan kechirish xavfi sezilarli darajada oshadi: aqliy yoki rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan qizlarning 68 foizi va o‘g‘il bolalarning 30 foizi 18 yoshga to‘lgunga qadar jinsiy zo‘ravonlikka uchraydi[1]. Nogiron bolalar qarovsiz yoki jismoniy zo‘ravonlikka 3,8 marta, jinsiy zo‘ravonlikka 3,1 baravar va hissiy zo‘ravonlikka 3,9 baravar ko‘proq uchraydi. Ko‘pgina ma‘lumotlar nogironligi bor bolalarning 31% ni, nogironligi bo‘lmagan bolalarning 9% ga nisbatan zo‘ravonlikdan aziyat chekayotganini ko‘rsatadi. Bundan tashqari, nogironligi bo‘lgan bolalar ko‘plab zo‘ravonliklar va bir nechta zo‘ravonlik epizodlarini boshdan kechirish xavfi yuqori bo‘ladi[2].

Ijtimoiy himoya va qo‘llab-quvvatlashning yetarli emasligi, stigma, kamsitish va nogironlik to‘g‘risidagi ma‘lumotlarning yetishmasligi nogironligi bo‘lgan bolalar tomonidan boshdan kechiriladigan zo‘ravonlikning yuqori darajasiga olib keladi.

Barcha mamlakatlarda barcha bolalarga nisbatan zo‘ravonlikning barcha shakllarini taqiqlovchi qonun hujjatlarini qabul qilish va zo‘ravonlik hodisalarining oldini olish va bartaraf etish uchun samarali mexanizm hisoblanadi.

Ruhiy kasalligi, kognitiv yoki o'rganishda nuqsonlari bo'lgan bolalar (masalan, diqqat yetishmasligi giperaktivligi buzilishi va autizm sindromi) ayniqsa zo'ravonlikka duchor bo'lishadi va umuman olganda, nogiron bolalar nogironligi bo'lmaganlarga qaraganda ikki baravar ko'proq zo'ravonlikka duchor bo'lishadi. Nogiron bolalar duch keladigan asosiy muammolar, og'zaki gapirish yoki o'zini himoya qila olmaslik, ularni zo'ravonlik nishoniga aylantirishga olib kelishi mumkin.

Natijalar hukumatlar, sog'liqni saqlash va ijtimoiy soha xodimlari hamda tadqiqotchilar tomonidan nogiron bolalarga nisbatan zo'ravonlikning barcha shakllari haqida xabardorlikni oshirish va profilaktikani kuchaytirish bo'yicha hamkorlikdagi sa'y-harakatlari zarurligini ta'kidlaydi. Bolalarning nogironligi va ularning huquqlaridan foydalanishga putur etkazuvchi zo'ravonlik shakllari va tarqalishi to'g'risidagi tadqiqotlarni o'z ichiga olgan holda xabardorlikni oshirish va axborotlashtirishga sarmoya kiritish zarur. Agar biz nogiron bolalar va ularning oilalari, ularning huquqlarini himoya qiluvchi tashkilotlar bilan birgalikda ishlasak, buni eng yaxshi tarzda amalga oshirish mumkin.

Nogironligi bo'lgan bolalar qo'rquv yoki zo'ravonlikni boshdan kechirganda yordam olish uchun nogironligi bo'lmagan bolalarga nisbatan qo'shimcha to'siqlarni yengib o'tishlari kerak. Bularga quyidagilar kiradi:

- Ba'zi nogironligi bo'lgan bolalar zo'ravonlik nima ekanligini bilmasligi mumkin;
- Nogiron bolalar yordam so'rashlari mumkin emas;
- Bola o'z ehtiyojlarini qondirish uchun o'z zo'ravoniga tayanishi mumkin - bu gapirishni yanada qiyinlashtiradi;
- Nogiron bolalar bilan ishlaydigan mutaxassislar zo'ravonlik va beparvolik belgilarini aniqlash uchun o'qitilmasligi mumkin;
- Nogironligi bo'lgan bolalar va ularning oilalari cheklangan miqdordagi xizmatlar tufayli o'zlarini yolg'iz yoki yordamsiz his qilishlari mumkin, ya'ni ular yordamni qayerdan topishni bilmasligi mumkin.
- Bolalarni himoya qilish bo'yicha mutaxassislar bola bilan to'g'ri muloqot qilish yoki nogiron bolaning ehtiyojlarini to'g'ri baholash yoki tushunish uchun maxsus ko'nikmalarga ega bo'lmasligi mumkin[3].

Nogironligi bo'lgan shaxslar ko'pincha transportda yoki binolarga kirishda yordamga muhtoj, ba'zilari esa mobil telefonlar kabi kichik ekranli qurilmalar bilan bog'lanishda qiynaladi. Nogironligi bo'lgan shaxslar bo'yicha ijtimoiy ishchilar, shuningdek, o'z mijozlarining xavfsiz va barqaror uy-joyga ega ekanligiga ishonch hosil qilishadi va ular o'z mijozlariga ish topishda yordam berishlari mumkin. Bolalarda esa ma'lum bir kasb orqali bo'sh vaqtlarini unumli o'tkazishga yo'naltirish zarur.

Ijtimoiy ishchilar o'z mijozlariga kerakli resurslarni olish uchun himoyachi sifatida ishlaydi. Nogironligi bo'lgan bolalarni kuzatish orqali unga nisbatan bo'ladigan nолоyiq munosabatni aniqlash qobiliyati aynan ijtimoiy ish hodimi sinchikovligi ostida aniqlash mumkin. Bolani ruhiyatidagi o'zgarishlar, jarohatlarni payqagan zahoti tegishli tashkilotlarga bildirish ham aynan ijtimoiy ish hodimimning vazifasidir. Xizmatlar amalga oshirilganda, ijtimoiy ishchi mijozlarning ahvoli yaxshilanganiga ishonch hosil qilish uchun ularni kuzatib boradi. Nogironlik bo'yicha ijtimoiy ishchi dasturlar hali ham mijozning ehtiyojlarini qondirishini tasdiqlash uchun taqdim etilgan xizmatlarni muntazam ravishda baholaydi. Nogironligi bor bolalar uchun kafolatlar boshqa barcha bolalar bilan bir xil. Zarar xavfi va amaliyotning yuqori standartlari haqida yuqori darajadagi xabardorlikni oshirishga, bolalar va oilalarning o'zlariga yordam berish qobiliyatini kuchaytirishga alohida e'tibor qaratishimiz lozim.

Nogironligi bor bolalarga nisbatan zo'ravonlikka qarshi ko'rashish borasida quyidagi taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

- nogironligi bor bolalarga nisbatan zo'ravonlikdan jabr ko'rgan bolalarga o'z vaqtida samarali ijtimoiy xizmat ko'rsatishni ta'minlash;
- aholi va o'quvchi yoshlarga nogironlik tushunchalari tushuntirish ishlarini olib borish;
- zo'ravonlikni sodir etgan shaxslar bilan ishlashni yo'lga qo'yish;
- nogironligi bor bolalarga nisbatan zo'ravonlikdan jabrlangan bolalarga xizmat ko'rsatuvchi ijtimoiy ish mutaxassislarini muntazam ravishda malakasini oshirib borish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. <https://www.telegraph.co.uk/news/health/news/9391683/Disabled-children-fourtimes-more-likely-to-be-victim-of-violence-study.html>
2. Sullivan, P. M., & Knutson, J. F. (2000). Maltreatment and Disabilities: A Population-Based Epidemiological Study. *Child Abuse & Neglect*, 24, 1257-1273.
3. NSPCC (2014) 'We have the right to be safe': Protecting disabled children from abuse
4. Internet ma'lumotlari